

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעורים ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

מורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

פרשת ויצא תשפ"ב

התוכן:

1. "גניבת דעת" [שאלה מעניינת מאד] (ליל שבת קודש "ויצא") – עמוד 2.
2. אברויי אילנא במוזיקה – בשביעית. (שב"ק "ויצא") – עמוד 7.



ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א

באתרנו: <http://pninim.co.il/>

תחת הלינק: [שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר](http://pninim.co.il/)

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ליל ש"ק פ' ויצא תשפ"ב

הסכם בין תאומים בשמחת חביריהם

ראובן ושמעון הם תאומים שממש זהים זה לזה, ראובן לומד בישיבה בירושלים ושמעון לומד בישיבה בבני ברק, ושניהם מתמידים ומקפידים מאוד על ביטול תורה. ראובן מספר שיש לו חברים מאוד קרובים אליו, כגון חברותות, שהוא מבין שצריך להשתתף בחתונות שלהם, אבל יש לו עוד לכל הפחות חמישים חברים בוועד שלו, שאינו מרגיש שחייב להשתתף בשמחתם, אבל מקובל מאוד, כיון שהם לומדים יחד, ומדברים הרבה בלימוד יחד, שילך לחתונה כדי לשמח החברים הללו. ראובן מספר שאם החתונה היא בבני ברק, הנסיעה הלך וחזור מירושלים, והריקודים בחתונה, "שורפים" לו לכל הפחות ארבע שעות לימוד, ולכן יש לו הסכם אם אחיו בבני ברק, שהוא ישתתף בחתונה במקומו, והוא יגיד מז"ט לחתן במקומו, והוא ירקוד בחתונה במקומו, ועי"ז החתן יהנה וישמח בהשתתפותו בשמחתו. אמנם היחידי שיפסיד מהרעיון הזה יהיה אחיו שמעון, שגם הוא מתמיד, ומהיכ"ת שהוא צריך לבזבז מזמנו כדי להשתתף בשמחה שאין לו קשר אליה, אבל ראובן הגיע להסכם עם אחיו, שהוא יעשה אותו חסד עבורו, וכל חתונה שיש לשמעון בירושלים, לא יצטרך לנסוע אליה, משום שאחיו ראובן ילך שם במקומו.

אחרי שעבר תקופה שעושים ה"חסד" איש לאחיו, התעורר ראובן בשאלה, שאפשר יש בזה משום גניבת דעת, משום שהחתן בטוח שחבר שלו הטריח את עצמו לבא להשתתף בשמחתו מחוץ לעיר. מאידך גיסא ראובן טען, שהחתן מאוד שמח בהשתתפותו של "ראובן", ולמעשה שימח את החתן, וא"כ למאי נ"מ אם בפועל שמעון השתתף בחתונה, ושמעון שימח את החתן, ושמעון רקד לפניו במקום ראובן.

עוד יש להסתפק, מה יהיה הדין, אם במשך השנה ראובן השתתף בארבע חתונות בירושלים עבור אחיו שמעון, ואילו שמעון השתתף בתשע חתונות בבני ברק עבור אחיו ראובן, האם יש לחוש דאפשר יש בזה משום ריבית.

עוד יש להסתפק, כיון שיש מנהג כעין שושבינות, שאם אתה הטרחת את עצמך לבא במיוחד לחתונה שלי, כמו"כ אני אטרח להשתתף בחתונה שלך, וא"כ החתן שהתחתן בבני ברק ירגיש מחוייבות לנסוע להשתתף בחתונה של ראובן, בחושבו שהוא הגיע במיוחד מירושלים כדי לשמחו ביום שמחת לבו, וכיון שראובן לא הגיע, ואדרבה ראובן הטעה את החתן, נמצא שהחתן יוציא כסף וזמן כדי לשמח את ראובן לכשיתחתן, מה שלא היה עושה אם היה יודע את האמת.

גניבת דעת

גזרי האיסור

כ' הרמב"ם (הל' דעות פ"ב ה"ו) אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, ולא תהיה אחת בפה ואחת בלב, אלא תוכו כברו - והענין שבלב הוא הדבר שבפה, ואסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעת הגוי.

מקור דברי הרמב"ם שאסור לגנוב דעת הבריות הוא בחולין (צ"ד.), דתנן במתני' בחולין (צ"ג.): שולח אדם ירך לעובד כוכבים שגיד הנשה בתוכה מפני שמקומה ניכר (פרש"י ואין חוששין שמא יחזור ומכרנה לישראל ויאכלנה בגידה, דכיון דשלימה היא, מקומה של גיד הנשה הי' ניכר אם נחטט הימנה, והלוקח מבין שלא ניטל ונטלו). הגמ' מדייקת, שלימה אין חתוכה לא, ואחד מהטעמים הוא משום דקא גניב ליה לדעתיה (פרש"י גונב דעתו דעובד כוכבים, כסבור שישראל זה אוהבו מאד, שתקנה וטרח בה ליטול גידה עד שנראית לעצמו, ואח"כ נתנה לו, והוא לא נטלו, ונמצא מחזיק לו טובה בחינם), ואמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עובד כוכבים.

וע"ע בפלא יועץ (ערך גניבה) שכו' דיש כמה מינים של גניבת דעת, והכלל הוא שכל שמשתדל לידע מה שבלב חברו ברוב דברים, גניבת דעת מיקרי, וכן המראה חיבה יתירה לחבירו ואין פיו ולבו שוין, גניבת דעת מיקרי. האחרונים מביאים כמה מקורות להאיסור של אחד בפה ואחד בלב. שנינו בברכות (כ"ח.) כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש, ובפסחים (ק"ג.) שלשה הקב"ה שונאן, המדבר אחד בפה ואחד בלב וכו', ובב"מ (מ"ט.) מה ת"ל "הין צדק", והלא הין בכלל איפה היה, אלא לומר לך שיהא הן שלך צדק ולאן שלך צדק, אמר אביי ההוא שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב.

ביאור מרן החזו"א זצ"ל בחומר האיסור

כו' החזו"א באמונה ובטחון (פ"ד סי"ג) וז"ל אם שנאוי הוא השקר הקל, שאינו פוגע בחבירו בשקרו, משנה תועבה היא המירמה, שחץ שחוט לשונם דיבר מירמה, שכוון כזביו כדי להוליך את רעהו שולל, וקראו חז"ל לחולי הזאת גניבת דעת עכ"ל.

מחלוקת הראשונים בסיבת האיסור של גניבת דעת

נחלקו הראשונים בסיבת האיסור של גניבת דעת. מצד אחד הטור והשו"ע (ח"מ סי' רכ"ח) כללו איסור של גניבת דעת יחד עם אונאה, וכן משמעות הרמב"ם (הל' מכירה פ"ח ה"א) שכתב וז"ל אסור לרמות את בני אדם במקח וממכר או לגנוב את דעתם, ואחד גויים ואחד ישראל בדבר זה. היה יודע שיש בממכרו מום, יודיעו ללוקח, ואפילו לגנוב דעת הבריות בדברים אסור עכ"ל. והנה כיון שהרמב"ם כ"כ בין שאר דיני אונאה, מבואר דס"ל דכמו שיש אונאת ממון ויש אונאת דברים, ה"ה שיסוד האיסור של גניבת דעת הוא באיסור אונאה.

אבל מאידך גיסא, הרמב"ם בפהמ"ש (כלים פ"ב מ"ז) כתב, שאסור לגנוב דעת הבריות, וכל שכן בדבר שיכול לבא לידי חילול השם, שזהו חטא גדול, ומביא אדם לתכונות רעות, ומשמע מלשונו שסיבת האיסור היא לטהר דעת האדם ממדות רעות (והכי מבואר גם בשו"ת חכם צבי סי' כ"ו), ויש שרצו לחלק בשיטת הרמב"ם, דגניבת דעת בעניני ממון היא כגניבה ממש, והיא חמורה יותר מגניבת ממון (כמש"כ בשע"ת דלהלן), ואילו גדר איסור גניבת דעת בשאר דברים, כגון לכבוד בעלמא, הוא מצד מדות רעות (ניב שפתים כלל ח' ס"א בחידושים).

אבל הריטב"א בחולין (צ"ד.) כו' דמקור האיסור של גניבת דעת הוא מהפסוק "לא תגנובו", והביא הא דתניא בתוספתא (ב"ק פ"ז ה"ג) ז' גנבים הם, גדול שכולם גונב דעת הבריות. והסמ"ג (ל"ת קנ"ה) הוכיח שגונב דעת הבריות נקרא גנב, מהפסוק בשמואל (ב' ט"ו ו') "ויגנוב אבשלום את לב אנשי ישראל", וכן כתוב בפי' ויצא (ל"א כ"ו) "ויאמר לבן ליעקב מה עשית ותגנוב את לבבי ותנהג את בנותי כשבויות חרב", וכן שיטת היראים (סי' קכ"ד) וקרית ספר (הל' מכירה פ"ח) ואבן עזרא וספורנו (פי' יתרו כ' י"ג).

ואילו בשערי תשובה (שער ג' אות קפ"ד) כו' רבינו יונה ז"ל, שחטא זה חמור הוא אצל חכמי ישראל יותר מגזל נכרי (במאור השער להג"ר אברהם ארלנגר זצ"ל על השע"ת שם הסביר, משום דגזל עכו"ם יש מחלוקת, ואילו גניבת דעת אסור גם בעכו"ם, ועכ"ל דמחמת השקר חמור טפיל), יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה, ונתחייבנו על גדרי האמת, כי הוא מיסודי הנפש.

מאידך גיסא הסמ"ק (מצוה רס"א) והב"ח (חומ"ס סי' רכ"ח ד"ה ואף הם) והשו"ע הרב (ה'ל' אונאה ס"ב) נקטו שגניבת דעת היא איסור דרבנן.

הרי מבואר שיש כמה וכמה טעמים לאיסור של גניבת דעת, ואחד מהטעמים כתב בפהמ"ש להרמב"ם (כלים פ"ב מ"ז) שאסור לגנוב דעת הבריות, משום שמביא האדם לתכונות רעות, ומשמע מלשונו שסיבת האיסור היא לטהר דעת האדם ממדות רעות (והכי מבואר גם בשו"ת חכם צבי סי' כ"ו), ויש שחילקו בשיטת הרמב"ם, דגניבת דעת בעניני ממון היא כגניבה ממש, והיא חמורה יותר מגניבת ממון, ואילו גדר איסור גניבת דעת בשאר דברים, כגון לכבוד בעלמא, הוא מצד מדות רעות (ניב שפתים כלל ח' ס"א בחידושים). לפ"ז לכאורה אין להקל בגניבת דעת כזה, ששולח שליח במקומו להשתתף בשמחת חברו שום שמביא האדם לתכונות רעות.

שקר במקום מצוה

אבל עדיין יש להסתפק, האם הדבר אסור גם במקום מצוה, כאשר ראובן מצהיר, שיש חתונות שלא הייתי נוסע מחוץ לעיר כדי להשתתף בהן, וא"כ כמו שמצאנו שמותר לשקר משום דרכי שלום ומשום מצוות, אפשר גם גניבת דעת מותרת במקום מצוה, כאשר ראובן לא היה נוסע לכל החתונות של חבריו בוועד שלו.

אבל יש מקום לחלק בין הנידונים, דהרי הפוסקים דנו אי שרי לשקר

כדי לקיים מצוה. באורח משרים (להג"ר מנחם טריווש ז"ל נדפס בשנת תרל"ח - סי' ט' ס"ז) הביא ראי' דכדי שיוכל לקיים מצוה מותר לומר מילתא דמשתמע לתרי אנפי, דהרי שנינו בברכות (נ"ג:) מעשה ברבב"ח דהוה קאזיל בשיירתא, אכל ואשתלי ולא בריך, אמר היכי אעביד, אי אמינא להו אנשאי לברך, אמרי לי בריך הכא, כל היכא דמברכת לרחמנא מברכת, מוטב דאמינא להו אנשאי יונה דדהבא. אמר להו אנטרו לי דאנשאי יונה דדהבא, אזיל וברך, ואשכח יונה דדהבא. והסביר האורח מישרים, דמה שאמר ששכח יונה דדהבא, משתמע לתרי אנפי, דמשמעו כפשוטו, וגם משמעו מצוה - דכנסת ישראל נמשלו ליונה, מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה, אף ישראל אינן ניצולין אלא במצוות.

גם ברבינו יונה מבואר דמותר לשנות כדי לקיים מצוות, מדכתב בשערי תשובה (שער ג' סי' קפ"א) בענין איסור השקר וז"ל וזה החלק התירוהו לקיים מצוות ודרישת טובה ושלוה, ואמרו (כתובות י"ז). כי מותר לשבח הכלה לפני החתן ולאמר שהיא נאה וחסודה אע"פ שאינו כן, ואמרו (יבמות ס"ה:) מותר לשנות בדברי שלום שנאמר (בראשית נ"ט ט"ז) "אביך צוה לפני מותו לאמור, כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך" עכ"ל.

לומר הלכה בשם פוסק גדול כדי שיתקבלו דבריו

כמו"כ מותר לשנות כדי שחבירו לא יעבור על איסור, ומה"ט אחז"ל בפסחים (ק"ב.) דמי ששמע דין ונראה לו שכך היא ההלכה, מותר לאמרו בשם מי שלא אמרו כדי שיתקבלו דבריו, וכן פסק המ"א (סי' קנ"ו), אבל המ"א הקשה ע"ז מהא דשנינו במס' כלה שהאומר דבר בשם חכם שלא גמרו ממנו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל, וטעם הדבר כ' בדברי חמודות בברכות (פ"ד סקכ"ד) דאפשר יש לפקפק על הדבר ההוא, ונמצא שמתגנה על ידו, וא"כ היאך מותר לומר דבר הלכה בשם אדם גדול כדי שיתקבלו דבריו, וכמה תי' נאמרו על קושי' זו, אבל רוב האחרונים (דברי חמודות שם, ומחצה"ש סי' קנ"ו, ומחזיק ברכה סי' קנ"ו סק"ז, וכה"ח שם סק"ד) הסבירו

דהא דשנינו במסכת כלה, מיירי באופן שאין ההלכה ברורה כ"כ, אבל כאשר הדבר ברור שכן היא הלכה מותר. אבל עדיין יש להסתפק אם גם גניבת דעת מותרת במקום מצוה.

גניבת דעת לצורך מצוה

בתוס' בב"ב (ה. ד"ה יתיב) מוכח, דהאיסור של גניבת דעת הוא אפילו בשל עכו"ם, ואע"פ שהוא לצורך מצוה, דהרי שנינו התם דאיפרא הורמיז שלחה מעות לצדקה לרב יוסף כדי שיתנם למצוה רבה, דהיינו לפדיון שבויים של ישראל, וכי תוס' דאע"פ שאסור לקבל צדקה מגויים, מ"מ משום גניבת דעת לא היה יכול לחלקם לעניי נכרים. הרי מבואר דגם במקום מצוה, גניבת דעת אפילו של נכרי אסור, וכן נפסק להלכה בש"ך (יו"ד סי' רנ"ד סק"ג).

מאיך גיסא האחרונים מביאים ראיי' שמותר לגנוב דעת הבריות לצורך מצוה, דהרי שנינו בב"ב (ט"ז). שאיוב היה אומר על אלמנה שלא הצליחה להתחתן, שהיא קרובתו, ואז היו מתחתנים אתה, וכי שם ביד רמ"ה וז"ל ש"מ דכל כי האי גוונא מעליותא היא עכ"ל.

בשו"ת שמן ראש (להג"ר אשר אנשיל אשכנזי זצ"ל – המהרש"ם והבית יצחק כי הסכמות לספרו – או"ח סי' ס"ד) רצה להביא ראיי' שגניבת דעת מותרת במקום מצוה, מהא דשנינו בקידושין (ס"ט). שר' שמלאי יעץ לממזר שיש דרך שיכול לטהר את זרעו, והיינו שיגנוב, וימכר בעבד עברי, ויהיה מותר בשפחה כנענית, ויוולד לו עבד כנעני וישחררו, והוכיח דהתם מיירי באופן שגונב דעת בעה"ב, משום שמוסר מודעה בפני עדים שאינו מוכר את עצמו לעבד, רק כדי שהאדון ימסור לו שפחה כנענית וישחרר בנו ויהיו מותרים לבא בקהל, ועי"ז האדון לא יעבור על "לעולם בהם תעבודו" כשישחרר הבנים שיוולדו, משום שאם לא ישחררם, איגלאי מילתא למפרע שהעבד לא מכר את עצמו לאדון וישתחררו הוא ובניו, והוכיח שם דבמקום פסידא אין מצות "לעולם בהם תעבודו" כמבואר במ"א (סי' צ" סק"ל) ע"ש, אבל בסו"ד ציין לתוס' הנ"ל בב"ב, דמוכח שאסור לגנוב דעת הבריות גם אם עושה כן במקום מצוה.

האם מותר לסובב מחוגי השעון קדימה כדי לזרז בני הבית לקום לתפלה בזמן

בשו"ת התעוררות תשובה (הנדמ"ח ח"א סי' ל"ח) נשאל האם מותר לסובב מחוגי השעון קדימה כדי לזרז בני הבית לקום לתפלה בזמן, והביא ראיי' מהא דשנינו בשבת (קט"ו.), רבא כיון שראה שהיו מקדימין בקניבת הירק ביוהכ"פ לפני מנחה, אמר לאנשי ביתיה שהגיע מכתב מר' יוחנן בארץ ישראל שאסור, כדי שיקבלו ממנו, הרי מבואר דגניבת דעת מותר במקום מצוה. אבל דחה ראיי' זו, וכתב דכיון שרבא ראה שהם מזלזלים בסוף זמן תפלה, אפשר הוא שלח מכתב למערבא כדי שיכתבו לו שלא יעשו כן, ונמצא שבאמת קיבל מכתב כזה, ולא גנב דעת הבריות.

אבל ע"ש בהגהות עקבי סופר, דאפשר יש להביא ראיי' שמותר לגנוב דעת הבריות במקום מצוה, ממש"כ המ"א (סי' קנ"ו), שאם שמע דין, ונראה לו שהלכה כן, מותר לאמרו בשם אדם גדול כדי שיקבלו ממנו כמבואר בעירובין (מ"א). ובפסחים (ק"ב.). מו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א ג"כ פסק שמותר לסובב המחוגים, והסביר משום שעל ידי כך מפריש בני הבית מאיסור של ביטול מצות ק"ש ותפלה, והרי מצינו שלמען דרכי שלום מותר לשנות ולומר שקר, והכא יש עוד סניף שאינו מוציא שקר מפיו (ועליו לשבח על ויקרא עמוד תשל"ד).

האם מותר להבטיח תשלום לחבירו כדי שיקיים מצוה המוטלת עליו ע"מ שלא לשלם

בכמה מקומות כי הפוסקים שמותר להבטיח תשלום לחבירו כדי שיעשה מצוה, אע"פ שאינו מתכוון לשלם לו, ואין בזה משום איסור גניבת דעת.

הפת"ש (יו"ד סי' רס"א סק"ד) כי בשם היעב"ץ שאם המוהל אינו רוצה למול את בנו, מותר להבטיח לו שכר כדי שימולו, ואח"כ לא לשלם לו.

כמו"כ מבואר ביבמות (ק"ו.) שאם היבם אינו רוצה לחלוץ את יבמתו, מותר לה להטעותו ולהבטיח לו שתתן לו מאתיים זוז, ואינה חייבת ליתן לו, וכן נפסק בשו"ע (אהע"ז סי' קס"ט ס"ז).

וכמו"כ מבואר ברמ"א (חוי"מ סי' פ"א ס"א) דמי שאמר לחתנו העשיר שילמד עם בנו (שהוא נכד של העשיר) וישלם לו, פטור מלשלם לו, דלאו עני הוא, ובלא"ה הוא חייב ללמד את בנו, ולכן יכול לומר לו משטה אני בך, ולכאורה משמע דמותר לעשות כן לכתחילה, ואין בזה משום גניבת דעת.

סיכום לדינא בשאלה של גניבת דעת

תבנא לדינא, נראה דיש צדדים לכאן ולכאן אם מותר לגנוב דעת הבריות לצורך מצוה, אבל זה פשוט שבמקום חילול ה', ואפילו ספק חילול ה', בודאי הדבר אסור, ובנד"ד יש חשש סביר שיוודע הדבר, אב"א דאפשר אחד מהחברים בחתונה ידבר אתו בענין מה שלומדים בישיבה, או בסברא שדברו ביניהם באותו יום, ושמעון לא ידע על מה הוא מדבר, ואב"א אחד מהבחורים יהיה חבר של שמעון, ודרכו יוודע הדבר. עוד יש לציין שהרמב"ם כ' שגניבת דעת מביא האדם לתכונות רעות, ולכן נראה שבמדה וראובן מרגיש שאינו רוצה לנסוע לבני ברק לחתונה של בחור בוועד שלו, שוא"ת עדיף, אבל לא ישלח את אחיו שמעון במקומו.

רבית בפועלים שמחליפים ימי עבודה

והנה חוץ מזה עוד יש להסתפק, האם יש כאן חשש של רבית, דהרי ראובן השתתף בארבע חתונות בירושלים עבור אחיו שמעון, ואילו שמעון השתתף בתשע חתונות בבני ברק עבור אחיו ראובן, ונמצא ששמעון פרע לראובן יותר ממה שראובן נתן לשמעון.

איסור רבית במלמדים ומורות וגננות המחליפים ימי עבודה שלהם עם חבריהם

כ' בשו"ע (יו"ד סי' ק"ס ס"ט) לא יעשה מלאכה לחבירו על מנת שחבירו יעשה עמו אחי"כ מלאכה שהיא יותר כבידה, ואפילו לעשות עמו אותה מלאכה עצמה אסור, אם הוא בזמן שהיא יותר כבידה כגון שזה מנכש (פי' תולש עשבים הרעים מתוך הטובים) בגריד, וזה מנכש עמו ברביעה.

בכל זאת כ' הפוסקים שאם לא התנה מתחילה שיעשה עמו מלאכה יותר כבידה, אלא שראובן עשה עבודה קלה עבור שמעון (באופן ששמעון חייב להחזיר לו), ולאחר זמן שמעון פרע לראובן בעשיית מלאכה יותר כבידה, אם אין הפרש גדול ביניהם מותר, דאמרינן אוזולי מוזיל גביה (עי' חידושי מהרא"ל יו"ד סי' ק"ס סק"ג, ומרבה תורה שם סקכ"ב ד"ה ודע, שדייקו הכי מלשון השו"ע שאסר דווקא כשהתנה מראש שיחזיר לו עבודה יותר כבידה, משמע שבלי תנאי שרי, ואי"כ נחשב כמוסיף לו בשעת הפרעון שמותר כשהוא דרך מכר כמבואר ברמ"א סי' ק"ס ס"ד, וע"ע בתורת רבית פי"ד הערה ס"ג מה שהעיר בזה).

לפי"ז צריך ליזהר בהסכמים בין פועלים, כגון מלמדים ומורות וגננות, כאשר העבודה השניה היא יותר קשה מהראשונה, למשל שזה יש לו עשר ילדים בכיתה וזה יש לו עשרים ילדים, או שיותר קשה ללמד ילדים אלו מהילדים של הראשון, וצריך לשאול לשאלת חכם בכל מקרה כשעשו הסכם ביניהם, שאני אמלא מקומך היום בתנאי שאתה תמלא את מקומי מחר.

שכנים המבקשים לשמור על ילדיהם היום והם ישמרו על ילדי השכנים מחר

כמו"כ יש לדון במנהג השכנים, שרחל מבקשת משכנתה לאה לשמור על ילדיה היום, והיא תשמור על ילדי לאה מחר, דיש להקל אם אינן עושות תנאי ביניהן, ורק עושות טובות זו לזו, אבל אם המצב הוא שאם השניה לא תחזיר לה הטובה, גם היא תפסיק לעשות לה טובה, יש לדון טובא.

לפי"ז נראה בנד"ד, לא מיבעיא שראובן ושמעון לא התנו ביניהם שאחד ייצג את אחיו ביותר חתונות ממה שאחיו ייצג אותו, אלא מדובר כאן בסוג "מלאכה" שלא משלמים עבורו, ואם עושים אותו, כל כולו הוא למצות חסד, ובמצות חסד לא שמענו שאם ראובן עשה חסד לשמעון, אסור לשמעון

להכיר לו טובה בעשיית חסד יותר גדול עבורו. ואמנם כאן מדובר שסיכמו ביניהם, אבל גם בחסד יש מקרים כאלו, כגון שראובן עשה שבע ברכות לשמעון, או היה שושבין שלו, בהסכם ששמעון יעשה אותו דבר לראובן, ולא שמענו שאסור לשמעון לעשות שבע ברכות יותר מפוארת, או להביא מתנה יותר יקרה לשמעון לחתונתו, והיינו משום שדווקא בשכירות שמשלמים עבור העבודה, שם יש חשש איסור רבית, אבל לא במתנה או בחסד.

חשש שושבינות

לכאורה היה מקום לדון משום חשש שושבינות, דהרי החתן ירגיש מחוייבות לבא לחתונה של ראובן תמורת הטירחא שראובן הגיע לחתונה שלו, אבל אמרו לי שאמנם יש "מנהג" כזה אצל בחורים, אבל אין זה נוהג אחרי החתונה, משום שמיד אחרי החתונה, בהיותו משועבד לאשתו, אינו יוצא מהעיר לחתונה אלא לחברותא שלו או קירבה דומה, ולכן אין כאן חשש שהחתן יטרח לבא לחתונה של ראובן מחוץ לעיר.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, אם ראובן שלומד בירושלים, שולח את התאום שלו שמעון שלומד בבני ברק, להשתתף בחתונה במקומו בבני ברק, יש לחוש משום גניבת דעת, ואם סיכמו ביניהם שראובן ישתתף בשמחות של שמעון בירושלים, ואחד מהם השתתף ביותר שמחות מאחיו, אין צריך לחוש בזה משום רבית.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' ויצא תשפ"ב

הלכות שביעית (י"ד)

אברויי אילנא במוזיקה בשביעית

האגרונומים אומרים שאם ידליקו טייפ עם מוזיקה על יד אילן משך שעה כל יום, הוא יגדל יותר מהר ויותר טוב במדה ניכרת, ולפי"ז יש להסתפק האם מותר להדליק טייפ סמוך לאילן בשביעית, משום שעיי"ז הוא גורם שיגדל יותר טוב, ואת"ל שאסור, מה הדין במי שדירתו היא מאוד קרובה לאילן, האם יש איסור להדליק מוזיקה משך שנת השמיטה בדירתו. עוד הוסיפו לשאול, את"ל שהדבר אסור, האם רק מוזיקה משפיעה, או שגם שירה משפיעה, ונ"מ טובא, האם מותר לשיר זמירות בשבת כשיש לו עציצים בסלון, וזו כבר שאלה שאינה נוגעת דווקא בשנת השמיטה, אלא בכל שבת ושבת.

מקורות שקול שירה גורם לריבוי גדילה וצמיחה

יש להקדים ששמעתי ממי שהיה גר במקום שיש שם משק של בהמות, שכל בוקר כשהיו חולבים את הפרות, היו שרים להם בקול, ועיי"ז נתרבה החלב שחלבו באותו בוקר. אבל אין ראיי" משם לנד"ד, משום שפרה היא בעל חי ששומע, וכמו שצעקות משפיעים עליה, ניתן להבין למה שירה משפיעה עליה,

משא"כ באילן שאמנם הוא ג"כ גודל, אבל הוא שונה מבהמות, ועדיין צריך ראיות שאם צועקים או שרים לאילן, זה משפיע לגידולו.

שנינו בכריתות (ו:): אמר מר כשהוא שוחק (הבשמים) אומר "היטב הדק היטב" (פרש"י שהממונה אומר כן לשוחק), מסייע ליה לר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן כשם שהדיבור רע ליין (פרש"י דמבואר במנחות פ"ז). דמשו"ה כשהוציאו יין מהחבית בבהמ"ק לצורך הנסכים, והממונה ראה שפסולת יוצא יחד עם היין, ורצה לומר לממלא שיפסיק למלאות, היה מרמז לו בקנה, ולא אמר לו בפה, לפי שהדיבור רע ליין, כן הדיבור יפה לבשמים. הרי מבואר שבזמן שחיקת הבשמים הדיבור פועל לטובה, ולפ"ז היה מקום לומר שגם מוזיקה משפיעה לטובה על הגידולין. אבל תוס' שם הסביר, דגמירי לה שהבל קול מועיל יותר מהשתיקה, ולכאורה אין כוונתו לקול גרידא, אלא להבל של הקול, וכ"כ מפורש בכל בו (סי' ל"ח סוד"ה ואלו הן) וז"ל וזהו שאמרו שהקול יפה לבשמים, פירוש קול המאמר הזה הוא יפה לבשמים, שהדיבור הזה יצא הבל מפיו, שהרי אלו התיבות יוצאות מן הגרון עכ"ל.

הרי מבואר בתוס' ובכל בו, שרק ההבל של דיבורו משפיע על הבשמים, ולפ"ז אין ראיי" שגם מוזיקה משפיעה. אבל לכאורה יש להביא ראיי" מהסוגי בשבת (נ"ח:): שגם מוזיקה משפיעה, דשנינו בתוספתא (כלים ב"מ פ"א ה"ד) העושה זגין (פ"י פעמונים) למכתשת וכו', יש להם עינבל טמאין, אין להם עינבל טהורין, ופרש"י העושה זגין למכתשת – וז"ל שמפטמין בה סממנין להקטיר לריח, דקיי"ל בכריתות (ו:): שהקול יפה לבשמים עכ"ל. הרי מפורש שהקול של מכתשת שיש בה עינבל ג"כ יפה לבשמים, ולא רק הבל הפה שבשעת דיבורו.

אבל השפ"א בשבת (שס) והחסדי דוד על התוספתא הנ"ל כבר העירו על רש"י, ממש"כ תוס' בכריתות דהבל דיבור שלו משפיע. מאידך גיסא, שנינו בערכין (י:): מכתשת היתה במקדש, של נחושת היתה, ומימות משה היתה, והיתה מפטמת את הבשמים, ופרש"י וז"ל שבה היו כותשין סממני הקטורת, והיה קולה צלול, ומפטמת הבשמים יפה, ונותנת בהן ריח כדאמרין בכריתות (ו:): השוחק אומר "היטב הדק היטב", שהקול יפה לבשמים עכ"ל.

הרי מבואר ברש"י בשבת ובערכין שקול המכתשת לבד בלי שום דיבור משפיע לטובה, ואילו מתוס' בכריתות ומהכל בו מבואר שקול הדיבור משפיע. אבל עדיין יש מקום לחלק בין נד"ד להנך סוגיות, דכל הני ראיות הן לגבי בשמים שהם תלושים, אבל נד"ד הוא באילן שהוא מחובר לקרקע, ואפשר אין הקול משפיע על מה שגודל והוא עדיין מחובר לקרקע.

אברויי אילנא ע"י סגולה בשביעית

והנה יש להסתפק אם ההשפעה של המוזיקה נחשבת כהשפעה טבעי או השפעה סגולי, דלא מיבעיא אם היא טבעי, בודאי יש כאן שאלה חמורה, אלא גם אם ההשפעה היא סגולי, יש להסתפק אי שרי לעשות סגולה לאילן שאין לו פירות, כדי שפירות יצמיחו ממנו בשנת השמיטה.

מקום הספק הוא ע"פ הגמ' בשבת (ס"ז:), דתניא אילן שמשיר פירותיו, סוקרו בסיקרא כי היכי דליחזייה אינשי וליבעו עליה רחמי, כדתניא "וטמא טמא יקרא" – צריך להודיע צערו לרבים, ורבים יבקשו עליו רחמים. ומבואר בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ב) דגם בשביעית מותר לעשות כן, כיון שהוא רק לאוקמי אילנא שלא יהיה הפסד לפירות, וכן נפסק ברמב"ם (הל' שמיטה פ"א ה"ז) סוקרין את האילן בסיקרא, אבל בנד"ד – באילן שאין לו פירות – כיון שהתועלת של הסגולה היא כדי שיצמחו פירות, אפשר שדבר כזה אסור בשביעית משום שהוא לאברויי אילנא, או שמא נאמר דצמיחה ע"י סגולה שאני.

והנה בירושלמי הנ"ל כ' מפורש דאין תולין סגולה בעץ תאנה בשביעית כדי שיעלה יפה, כיון שמשביח עי"ז, וצורת עשיית הסגולה היא, להביא יחור תאנה שעולה יפה, ויכתוב בשטר "זה היחור עושה פירות ואת לא עבדת", ולקשור השטר על היחור ולתלותו בה, ולאיים על התאנה (שאינה עולה יפה) בסגולה זו. והירושלמי הסביר דיש חילוק בין סוקרו בסיקרא שהוא כדי שלא ישיר פירותיו דלאוקמי

אילנא שרי, לבין סגולה זו שהיא כדי לאברויי דאסור, וכן פסק החזו"א (סי' י"ט סק"כ ד"ה וכותב שטר) להלכה.

אבל לכאורה תמוה טובא, למה פסק הרמב"ם רק את החלק הראשון שבירושלמי דסקורו בסיקרא, ולא פסק גם את החלק השני של הירושלמי דלעשות סגולה אסור, וכמו שמרן החזו"א זצ"ל פסק, ולעני"ד י"ל דהרמב"ם לשיטתו דס"ל דלחשים וסגולות לא מועילים כלום, והא דסקורו בסיקרא, אינו משום שהסיקרא מועיל, אלא דזה גורם שרבים יבקשו רחמים עליו (ע' ביאור הגר"א יו"ד סי' קע"ט סק"ג מש"כ בענין שיטת הרמב"ם בעניני סגולות ודו"ק).

ב' חילוקים בין ההיתר צידה ע"י לחש בשבת ובין האיסור לעשות סגולה לטובת הצמחים בשביעית

אבל דבר זה צ"ע טובא, דהרי שנינו בסנהדרין (ק"א.) לוחשין לחישת נחשים ועקרבים בשבת ואין בכך משום צידה, וכ' המ"ב (סי' שכ"ח ס"ק קמ"ג) אע"ג דע"י הלחש אינו יכול לזוז ממקומו, מ"מ שרי כיון שאין זו צידה טבעית. וק' מאי שנא שביעית דאסור לעשות פעולה שאינה טבעית, ומאי שנא שבת דמותר, וע' בדרך אמונה (הל' שמיטה פ"א ס"ז בה"ל) שתי' דבשבת עיקר קפידת התורה היא שינוח, ולא יעשה הוא מלאכה, ולחשיה הרי אינה מלאכה, משא"כ בשביעית שהתורה רצתה שהארץ תשבות (ולכמה ראשונים גם ע"י גוי יש חיוב דאורייתא), א"כ גם ע"י סגולה – הרי למעשה הארץ נעבדה מכוחו.

והוסיף עוד תי', דבאמת אין חילוק בין שבת לשביעית, אלא שאם עושה מעשה כלשהו – אסור, ואם אינו עושה מעשה – מותר, ולכן בלחשיה בעלמא גם בשביעית מותר, והראי"י דהרי סוקרו בסיקרא כדי שיבקשו עליו רחמים, ובודאי שרי להתפלל על אילן שיטען פירות, וכן שנינו בתענית (י"ט:) מתריעין בשביעית על הגשמים מפני פירות האילן, וא"כ ללחוש באילן שיטעון פירות גם יהי מותר, אבל לעשות מעשה לתלות עליו שטר אסור דמיחזי כעובד בשביעית (וע"ש שהביא מש"כ מרן הקה"י זצ"ל בב"ק סי' מ"ה דמלאכה בשבת ע"י סגולה נחשבת כנעשה כלאחר יד, ומה שהעיר עליו).

שיטת מרן הגריש"א זצ"ל דאסור לסקור בסיקרא כדי שיתפללו שהצמח יגדל יותר טוב בשביעית

מרן הגריש"א זצ"ל (בהערותיו על מועד קטן ג.) הוכיח מהירושלמי, דההיתר לסקור בסיקרא, הוא רק כדי שיתפללו שהפירות לא יתקלקלו, אבל אין היתר לעשות כן כדי שיתפללו שיצמחו יותר טוב, ולפ"ז הקשה מאי שנא מהא דאיתא בתענית (י"ט:) דס"ל לרשב"ג דאף על האילנות מתריעין בשביעית, אם לא ירדו מים ויש בהם היזק לפירות האילן, שהאילנות לא יוציאו פירותיהן, מפני שיש בהן פרנסה לעניים. ולכן תי' דיש לחלק, דלסקור בסיקרא אסרו חז"ל כיון דכן הוא הדרך לעשות בשדותיהן כדי שיתפללו, וזה דבר שיש בו מעשה במציאות שסוקר בסיקרא, וכיון שזהו הנוהג א"כ בעצם מה שסוקר בסיקרא יש כאן כעין עבודת הארץ, ולכן אסרוהו חז"ל, אבל בודאי אין שום מניעה מלהתפלל, ואדרבה יש ענין בזה משום פרנסת העניים.

תפילה בזמן עצירת גשמים בשביעית

אבל עדיין יש להעיר, דהרי מרן הגריש"א זצ"ל (בהערותיו על שבת ס"ז.) הסביר, דהא דשרי להתפלל לשיפור וחיזוק העץ, היינו דווקא כשאדם פרטי מתפלל, אבל אסור לעשות קביעות מיוחדת לתפילה בפרסום משום לתא דשביתת הארץ, ומ"מ בזמן עצירת גשמים, כ' בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' נ"ב) מתפללים התפילה על עצירת גשמים ברבים גם בשמיטה, כמדויק ברמב"ם (הל' תענית פ"ב) ובשו"ע (סי' תקע"ה) שהשמיטו החילוק בין שאר שני השבוע ובין שנת השביעית המבואר בסוגי' בתענית (י"ט:) הנ"ל.

לפי הני תרי תירוצי שכתב בדרך אמונה, יש נ"מ טובא בשאלה דידן, דאפילו אם נאמר שהגידול שנגרם בעקבות המוזיקה הוא רק סגולי, בכל זאת לפי החילוק הראשון של מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, כיון דלמעשה הקרקע שובתת פחות בעקבות המוזיקה, הדבר אסור, אבל לפי החילוק השני, שהכל תלוי במעשה, בודאי א"א לומר שאם שרים זמירות הדבר נחשב כמעשה, ומסתמא גם אם ידליק טייפ סמוך לאילן אין זה נחשב כמעשה בגוף האילן. אבל עדיין יש להסתפק שגם אם יש צד להחמיר, האם אסור לו לשיר ולשמוע מוזיקה בביתו כשיש אילן סמוך לו (ואכמ"ל בענין מה שדנו הפוסקים בסי' תק"ס ס"ג על שמיעת מוזיקה אחרי החורבן).

מקום הספק הוא, האם יש להקל לעשות פעולה מובהקת של היתר, ע"י שמיעת מוזיקה בביתו, כאשר זה יגרום בפס"ר שהאילן או העציצים יצמחו יותר טוב.

שיטת הרשב"א כשעושה מעשה היתר אבל בפס"ר עושה גם איסור

שנינו במתניי בשבת (ק"ו): צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב, וכן נפסק להלכה בשו"ע (סי' שט"ז ס"ה), והוסיף הבה"ל שם (ד"ה ונעל) דמיירי שהבית אינו גדול דמטא ליה בחד שחיה, דאל"ה פטור אבל אסור, וכי דלפי"ז יש ליזהר מאד אם קנה עוף קודם השבת ועדיין לא הורגל העוף בהבית, ואירע שנכנס בשבת לתוך הכלוב שלו, דאסור לסגור דלת הכלוב, דבזה נחשב כצידה גמורה, ששם המקום קצר ומטא ליה בחד שחיה, משא"כ כשהוא בבית.

והנה הרשב"א שם (סו"פ האורג) כ' חידוש גדול, דאם צבי נכנס לתוך ביתו, והוא רוצה לסגור את ביתו כדי לשמרו מהגנבים, מותר לו לסגור הדלת אפילו אם מכוון ג"כ שרוצה לצוד הצבי, כיון דסגירת הדלת היא לצורך ביתו, ובתנאי שלא יתכוון לשמור את הצבי בלבד. והביא ראיי מהמבואר בירושלמי בשבת (פ"ג ה"ו), אם הי' צבי רץ כדרכו ונתכוון לנעול בעדו, ונעל בעדו ובעד הצבי מותר, ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוון להעלותו ולהעלות של דגים עמו מותר.

קושיית הר"ן על שיטת הרשב"א

אבל הר"ן שם (ל"ח. לדפי הרי"ף) הק' על הרשב"א, וכ' דדבריו תמוהים בעיני הרבה, וכי מפני שהוא צריך לנעול את ביתו נתיר לו לעשות מלאכה בשבת, ועוד אני אומר שאפילו כשאינו מתכוון לנעול בעד הצבי, כל שהוא יודע שהצבי בתוכו ושאי"א שלא יהא הצבי ניצוד בתוכו, אסור מדהוי פס"ר. והא דמבואר בירושלמי מיירי שנתכוון לנעול את ביתו ולא נתכוון לצבי כלל, ואח"כ מצא הצבי שמור בתוכו דמותר ואינו חייב לפתוח את ביתו (אבל מוכח מהר"ן, שאם עבר על צידה וסגר הדלת באיסור, חייב לשחרר הנצוד מיד, ולא רק בצירוף של הבה"ל - סי' שט"ז ס"ו ד"ה ישב - שצד בגופו בישיבתו בפתח שצריך לשחררו, אלא גם כשרק סגר הדלת, ואע"פ שיש להקשות שכבר עבר על צידה, ולמה חייב לתקן צידתו היום, צ"ל שהוא מעשה צידה הנמשכת), ואין זה דומה למה שהביא הירושלמי בענין תינוק מבעבע בנהר, דהתם כיון שהוא לצורך פקו"נ, שרי אפילו כשמכוון במפורש לדגים, משום שהוא מלאכת מצוה וחובה היא עליו, ולכן אע"פ שמכוון עם אותה מלאכה למלאכה אחרת שהיא אסורה בשבת, התירו חכמים כדי שלא ימנע בשום ענין מפקו"נ המוטלת חובה עליו עכתו"ד.

הסבר העונג יו"ט והשבט הלוי בשיטת הרשב"א

והנה בשו"ת עונג יו"ט (סי' כ"ב) הסביר שיטת הרשב"א, דס"ל דפס"ר האסור הוא דווקא כשא"א לעשות המעשה רק ע"י האיסור כמו פסיקת ראש העוף, דזוהי נטילת נשמה שנאסרה, וא"א בשום אופן לפסוק הראש בלי איסור, משא"כ בנעילת דלת ביתו שבעצם הוא מעשה היתר ואין בו סרך מלאכה, רק שנזדמן שם צבי, וממילא בנעילת הדלת ניצוד הצבי, בכה"ג ס"ל לרשב"א, כיון שהוא מכוון בנעילה לצורכו שרי, ואפילו כשמכוון מפורש גם לשם מעשה צידה, מ"מ הוא רק כוונת צידה בלי מעשה צידה דהרי המעשה שלו הוא מעשה נעילה בעלמא, משא"כ כשמכוון לצוד צבי בלבד, אז המעשה של נעילה מתייחס לצידה ונאסר.

כעין זה מבואר בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' מ"א), שהסביר דבמלאכת שבת בעינן ב' תנאים, שתהי פעולת מלאכה שאנו יכולים ליחסה לאחד מל"ט מלאכות, ושתהי מלאכת מחשבת, אבל לא יתכן להתחייב על תוצאה של מלאכה לבד, ולכן בדבר שאינו מתכוון פטור משום שאין הפעולה מתייחסת לאיסור אא"כ כוון בפעולתו לעשות איסור, אבל בפס"ר כיון שבודאי יעשה האיסור, שפיר מתייחסת הפעולה לאיסור. אבל כל זה הוא בשאר המלאכות, משא"כ בצידה שנעילת הדלת היא פעולה מובהקת של היתר שעושים בין אם יש צבי בבית בין אם אין צבי בבית, ונוכחות הצבי בבית אינו מוסיף תוספת מלאכה על נעילת ההיתר, לכן אע"פ שהצבי נמצאת עכשיו בבית ויש פס"ר בצידתו, מ"מ אין האיסור צידה מתייחס לנעילה אפילו כשמכוון גם למעשה צידה, משום שתוספת המחשבה של צידה היא רק תוספת מחשבה לבד, ולא תוספת מלאכה. לפ"ז יש לדון בנד"ד, די שברא להקל לשמוע מוזיקה ולשיר

זמירות בביתו, גם אם יש השפעה על הצמחים, דהרי הפעולה שלו היא פעולת היתר מובהקת, ובפרט שמדובר בסגולה ולא במלאכה ממש.

פתיחת חלון לפני העציץ בשמיטה

והנה הפוסקים דנים בכעין שאלה זו, ופסקו דמותר לפתוח חלון או תריס לפני עציץ כשכוונתו להאיר החדר, אע"פ דע"ז הוי פס"ר שהשמש תזרח על העציץ, משום שניכר מתוך מעשיו שכל כוונתו היא להאיר את החדר (עי' שו"ת משנת יוסף ח"א סי' ס"ג סק"ו הוכחות ליסוד זה גם לפי מרן החזו"א זצ"ל), וע"ע במעדני ארץ (קוה"ע סי' ה' סק"ג) דפשיטא ל"י דיש להקל בזה בין בשבת ובין בשביעית, כיון דסו"ס אין כאן שום פעולה לשם תוספת גידול, רק הסרת המניעה (וע"ע משי"כ בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' מ"א סק"ג).

אמנם בשש"כ (פכ"ו הערה ל"א) הביא בשם השביתת השבת (מלאכת זורע סי"י), דכל שיש תועלת לצמחים להגן מן הקור, או להסיר המסך כדי שתזרח עליהם השמש או שירדו עליהם גשמים, אסור לפתוח או לסגור החלון או התריס, אבל בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קל"ג) הוכיח שבדבר שאינו מתכוון אע"פ שהוא פס"ר, מ"מ אין הפס"ר יכול להחשיב הגרמא למעשה, ולכן פתיחת החלון שאינה אלא גרמא שרי, בתנאי שאינו מכוון לצורך הצמחים. וע"ע בארחות רבינו (ח"א עמוד קס"ה) שמרן הקה"י זצ"ל כי על החומרא של השביתת השבת שלא לפתוח חלון כנגד עציץ, שזו חומרא גדולה, דלא יתכן לאסור כל הכנסת אויר לחדר ע"י פתיחת דלת החדר, ובגמ' אין איסור כזה ע"ש (ויש להעיר קצת על הלשון שם שהזכיר גם האיסור של הכנסת אויר, דבשביתת השבת לא הזכיר אויר בכלל).

אמנם לפי דבריו יצא חומרא, שאם נוסע מביתו ופותח החלון כדי שהשמש יזרח על הצמחים, אסור לעשות כן בשביעית, ומ"מ אם החלון הי' פתוח, מותר להשאירו פתוח, כיון שאינו עושה מעשה לתועלת הצמחים. ומ"מ אם הוא נוסע לזמן רב, ומניעת פתיחת החלון יגרום להפסד גמור של הצמחים, בכל אופן יש להקל משום הפסד.

סיכום לדינא

תבנא לדינא, לפי דעת המומחים שמוזיקה גורמת שהגידולים יגדלו יותר טוב (על הצד שהם צודקים), אסור להדליק מוזיקה סמוך להם כשכוונתו כדי שיגדלו יותר טוב, לא מיבעיא אם הוא משפיע בדרך טבעי, אלא גם אם רק משפיע בדרך סגולי, ג"כ אסור, ומ"מ אין שום מניעה אם רוצים להדליק מוזיקה או לשיר זמירות בבית כשאין כוונתו לטובת הגידולים.